

ศึกษาวิเคราะห์วิธีการเผยแผ่หลักธรรมของพุทธทาสภิกขุ

AN ANALYTICAL OF BUDDHADASA BHIKKHU S METHOD

IN DHAMMA PROPAGATION

พระครูปริยัติธรรมมารณ์ (กิมโฆสธมโม)

สาขาวิชา พระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธเจ้า เพื่อศึกษาวิธีการเผยแผ่หลักธรรมของพุทธทาสภิกขุ เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีการเผยแผ่หลักธรรมของพุทธทาสภิกขุ ผลการวิจัยพบว่าวิธีการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นการเผยแผ่หลักธรรมที่มีเป้าหมาย คือ บุคคล โดยใช้วิธีการสอนตามจริตของบุคคล และใช้หลักโอวาทปาติโมกข์ คือการไม่เบียดเบียน ไม่ทำบาป ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส และส่งพระสาวกไปประกาศชุดแรก จำนวน ๖๐ รูป เป็นการปลุกฝังอบรมให้พุทธศาสนิกชนเป็นคนดีมีศีลธรรมนั้น ถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงของพระสงฆ์สาวกตั้งแต่ครั้งพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน วิธีการเผยแผ่หลักธรรมของพุทธทาสภิกขุ ท่านพุทธทาส มีนามเดิมว่า เจื่อม นามสกุล พานิช เกิดเมื่อ วันอาทิตย์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเมีย วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ในสกุลของพ่อค้าที่ตลาด พุมเรียง ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี บิดา ชื่อ เขี้ยว มารดาชื่อ เคลื่อน มีน้องสองคน เป็นชายชื่อยี่เก้ย และเป็นหญิงชื่อกิมซ้อย บิดาของท่านมีเชื้อสายจีน ประกอบอาชีพหลักคือการค้าขายของชำ บวชเป็นพระ ตามคตินิยมของชาวยุโรปที่วัดโพธาราม ไชยา ได้รับฉายาว่า"อินทปัญโญ" แปลว่า ผู้มีปัญญา อันยิ่งใหญ่ เดิมท่านตั้งใจจะบวชเรียน ตามประเพณี เพียง ๓ เดือน แต่ ความสนใจ ความซาบซึ้ง ความรู้สึกเป็นสุข และสนุกในการศึกษาและเทศน์แสดงธรรม ตลอดชีวิต ของ ท่านอาจารย์พุทธทาส ท่านย้ำอยู่เสมอว่า "ธรรมะ คือ หน้าที่"

ผลของวิธีการเผยแผ่หลักธรรมของพุทธทาสภิกขุ ได้เริ่มงานศึกษาค้นคว้าหลักพุทธธรรมและงานเผยแผ่มาตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ผลงานเขียนเรื่องแรกเป็นบทความชื่อ ประโยชน์แห่งทาน ต่อมาเมื่อท่านเดินทางกลับถึงบ้านเกิดแล้วได้เขียนบทความ วิจาร์ณสภาพพระพุทธศาสนาและบทบาทของพระสงฆ์เรื่องการปฏิบัติธรรม หนังสือ แก่นพุทธศาสน์ ผลงานเรื่องนี้เป็นผลงานที่สำคัญและเป็นหัวใจสำคัญของผู้สนใจศึกษาธรรมะทั้งหลาย หนังสือเรื่องนี้ได้รับ

รางวัลขององค์การศึกษาศาสนาและวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก เมื่อปี พ.ศ.
๒๕๐๘

Abstract

The Buddha's methods of propagating the Doctrinal principles are the propagations of the Doctrinal principles with some aims, the people by using the teaching methods according to the person's Conducts and using the principles of Ovadapatimokkha, that is not to disturb other people, not to do bad actions, to make one's mind be bright. The Buddha sent the first group of the disciples of 60 monks to propagate Buddhism. This fact is the way to train the Buddhists to be the good ones with the precepts and the Doctrines. This fact has been regarded as the real duty to be done by the Sangha Disciples from the past up to the present time. The method of propagating the Dhamma by Ven. Phra Buddhadasa Bhikkhu. This Ven. monk was of the surnames as "Nuem" of the family name of "Barniy". He was born on Sunday, on 7th day, in the 7th month on May 27, 2449 B.E. in the family of the merchant at Pumma-Riang, Chaiya District, Surajdhani Province. His father's name was "Siang" and mother's name was Gluaen. He has one younger brother named Yee Kery and one young sister named Kim Sony. His father was of the Chinese lineage with main occupation of the selling of the sun dry foods. He was ordained as a monk according to Thai custom Temple, Chaiya District. He had the monk's name as "Indapanno", meaning one who has big wisdom. First of all, he was of intention to be ordained only for 3 months, but his interest and happiness in studying and in preaching the Dhammas to the people helped him to be a monk throughout his life up to his death. He always emphasized that "Dhamma is the duty".

The result arising from his propagation of the Doctrinal principles began from 2473 B.E. His first written work was the article called the benefit of Dana. Later on, after he returned to his birth place, he wrote the articles criticizing the state of

Buddhism and the monks roles about the practice of the Dhamma, Another book is called The Essence of Buddhism. This litany work is very important and the rvery important heart possessed by the person interested in studying all the Dhamma .From This book, is Ven.BuddhadasaBhikkhu received the prize from the scientific Educational Organization and the UNESCO in 2508 B.E.

๑. บทนำ

ในยุคเริ่มแรกแห่งการประดิษฐ์ฐานและเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อาศัยบทบาทของพระพุทธเจ้าและพระสาวกเป็นหลักสำคัญ โดยใช้วิธีการต่าง ๆ จาริกสั่งสอนเพื่อนำประชาชนให้เข้าถึงพระศาสนา^๑ โดยดำเนินตามพุทธปณิธานที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”^๒ ครั้นภายหลังพุทธกาลบทบาทและหน้าที่ในการ

เผยแผ่พระพุทธศาสนาตกเป็นภาระของพุทธบริษัทโดยตรงโดยเฉพาะพระสงฆ์สาวกซึ่งเปรียบเสมือนทัพหน้า ที่ต้องคอยนำหน้าที่ประชาสัมพันธ์เผยแผ่หลักธรรมให้กว้างขวางออกไป โดยมีพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์คอยสนับสนุนและให้ความสงเคราะห์ในด้านต่าง ๆ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจนเป็นที่แพร่หลายในทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมาั้นพระสงฆ์นับว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ เพราะท่านเป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัย หนึ่งในพุทธบริษัทซึ่งถือว่าเป็นองค์หลัก เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนา^๓ นับแต่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยในราวพุทธศักราช ๕๐๐ เป็นต้นมา^๔ พระพุทธศาสนาก็รุ่งเรืองมาโดยตลอด โดยมาอาศัยการเผยแผ่ของบูรพาจารย์ผู้แตกฉานในพระธรรมวินัยเป็นกำลังสำคัญ ในยุคปัจจุบันมีพระนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยหลายรูปที่ได้รับการยอมรับทั้งในประเทศและต่างประเทศ หนึ่งในพระนักเผย

^๑ พระราชวรมุนี, สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโคมทอง ประทีป, ๒๕๒๔), หน้า ๒๓.

^๒ วิ.หมา. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๓ เสถียร พันธังสี, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ผดุงวิทยาการ พิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๑.

^๔ วิชาอินทสระ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๑.

แผ่เหล่านั้น คือ ท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวได้ว่าเป็นพระนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีบทบาท

พุทธทาสภิกขุสร้างผลงานทางธรรมะไว้อย่างมากมายมีทั้งที่รวมเล่มเป็นหนังสือและบันทึกไว้ในแถบบันทึกเสียงพร้อมกันนี้ก็ได้ขยายงานที่สวนโมกข์ปัจจุบัน (ย้ายจากพุมเรียงมาอยู่ ที่บริเวณน้ำไหลเขาพุทธทอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๗) ให้เป็นสถานที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรมและเป็นที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยใช้อุปกรณ์ที่ทันสมัยพุทธทาสภิกขุได้อุทิศตนเพื่องานศาสนาและทำงานช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เพื่อให้ทุกคนได้พบกับสันติสุขโดยตั้งปณิธานไว้ ๓ ประการคือ

ข้อที่ ๑ พยายามให้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน ๆ ไม่ว่าจะถือศาสนาอะไร

ข้อที่ ๒ ให้ความเข้าใจเป็นอันดีในระหว่างศาสนาทุกศาสนาเพื่ออยู่ร่วมกันในโลกเพื่อช่วยเหลือโลกให้ประสบสันติภาพ

ข้อที่ ๓ เป็นการมุ่งหมายที่จะดึงหรือชักหรือลากโลกนี้ออกมาเสียจากอำนาจของวัตถุนิยม^๕ ผลงานของพุทธทาสภิกขุ อันเป็นประโยชน์แก่โลกและเป็นประโยชน์แก่พระศาสนายังผลให้พุทธทาสภิกขุได้รับรางวัลเกียรติยศที่สูงสุด ยกย่องจากองค์การยูเนสโก

ให้เป็นบุคคลสำคัญทางการศึกษา และจากสถาบันการศึกษาทั่วไปอย่างมาก ^๖

เพราะฉะนั้นพุทธทาสภิกขุ เป็นผู้ที่มีผลงานทางด้านวิชาการ ด้านการเผยแผ่ที่โดดเด่นเป็นที่ประจักษ์ชัดดังกล่าวนมาแล้วผู้วิจัยจึงสนใจอยากศึกษาหลักการและเทคนิคการเผยแผ่ธรรมตลอดถึงเหตุปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านการเผยแผ่ผ่านหลักการและเทคนิคที่ท่านใช้เป็นสำคัญ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อคณะสงฆ์ และพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์

การอบรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) นั้นท่านนำเอาสื่อต่างๆ นำมาปรับปรุงให้เหมาะสมเข้ามาเองก่อนจะไปมองสิ่งอื่น ดังตัวอย่าง การสร้างสื่อทางธรรมะ คือโรงมหรสพทางวิทยุญาณ แต่ละภาพจะต้องใช้ความคิดของตัวเองเป็นหลักในการตีความหมาย เป็นการศึกษาธรรมะด้วยตัวเองโดยไม่รู้ตัว และสิ่งเป็นเครื่องศึกษาธรรมมากมายที่สวนโมกขพลารามล้วนมาจากความคิดของท่านที่ต้องการสื่อธรรมให้คนได้มาศึกษากลับไปอย่างคนได้ดวงตาที่สว่างทั้ง ๙ ตา คือตาแห่งปัญญา

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

^๕พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการของพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓.

^๖ละเอียด ศิลาน้อยและธำนิษฐ์ เหมบุตร , วิถีพุทธทาส วิถีสวนโมกข์, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๒๑), หน้า ๗๒.

๑) เพื่อศึกษาวิธีการเผยแพร่หลักธรรมของพระพุทธเจ้า

๒) เพื่อศึกษาวิธีการเผยแพร่หลักธรรมของพุทธทาสภิกขุ

๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์วิธีการเผยแพร่หลักธรรมของพุทธทาสภิกขุ

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาเอกสารและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง จากแหล่งข้อมูลต่อไปนี้เป็นคือ

๑) ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก จากพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก

๒) ศึกษาเอกสารชั้นตติยภูมิ ได้แก่ วรรณคดี อนุฎีกา งานวิจัย หนังสือเอกสาร สิ่งพิมพ์ และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๔. ผลการวิจัย

บทบาทด้านกลุ่มบุคคลในการเผยแพร่การเผยแผ่ของท่านพุทธทาสนั้น โดยส่วนมากจะยึดตามหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ในสมัยพุทธกาล คือ ทรงสอน (เวไนยสัตว์) ด้วยประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งตามสมควร และการเผยแผ่ก็ไม่ได้เลือกชั้น

๑) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวต่างประเทศ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวต่างประเทศนั้นพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ท่านจะใช้สวนโมกขนิมิตานาชาติ

ให้เป็นการอบรมซึ่งอยู่คนละฝั่งถนนกับสวนโมกขพลารามภายในจัดสถานที่ไว้เหมาะสมและมีธารน้ำร้อนสำหรับใช้ชำระร่างกาย การอบรมชาวต่างชาติจะอบรมทุกวันที่ ๑-๑๐ ของทุกเดือนโดยจะมีพระภิกษุ และฆราวาสที่ประจำอยู่ที่สวนโมกขพลาราม จะรับผิดชอบกันไปในแต่ละช่วง

๒) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวไทยสำหรับที่เป็นพระภิกษุ มีกาอบรมอาพาสนาสติภาวนาในค่ายลูกเสือในช่วงต้นเดือนของทุกเดือนเว้นในช่วงเข้าพรรษา ส่วนอุบาสก - อุบาสิกา ไปอบรมที่ธรรมมาตาแต่ต้องมีการคัดเลือกด้วยในการอบรมแต่ละครั้ง ซึ่งจะอบรมทุกวันที่ ๒๐-๒๖ ของทุกเดือนเพื่อชี้หลักธรรมะที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาตามที่พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้วางหลักไว้

๓) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามโครงการขององค์กร ซึ่งจะแบ่งเป็นการการอบรมระยะสั้นคือการอบรมธรรมที่มีเวลาเพียง ๑-๒ วัน ซึ่งกิจกรรมที่สวนโมกขพลารามจัดให้หน่วยงานเหล่านี้ ส่วนใหญ่จะเป็นการฟังธรรมบรรยายที่โรงมหรสพทางวิญญูณ ซึ่งผู้เข้าอบรมมีเวลาน้อย แต่จะได้ความรู้มาก ที่โรงมหรสพทางวิญญูณมีพระสงฆ์ผู้รับผิดชอบบรรยายภาพปริศนาธรรมให้เชื่อมโยงกับหลักธรรมการอบรมระยะยาว จะจัดการอบรมให้กับหน่วยงานที่แจ้งความประสงค์ขอเข้ารับการอบรมธรรมะโดยที่หน่วยงานมีเวลาไม่ต่ำกว่า ๕ วัน ทาง

สวนโมกขพลารามจะจัดอบรมให้ตาม
โครงการของสวนโมกขพลาราม คือ การ
อบรมอานาปานสติภาวนา

๔) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาตาม
โครงการพระธรรมทูต โครงการอบรมพระ
ธรรมทูตจะจัดขึ้นที่สวนโมกขนานาชาติเป็น
รุ่นๆ ซึ่งมีทั้งพระภิกษุสามเณร และบุคคล
ทั่วไป ในสมัยที่พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธ
ทาสภิกขุ) ท่านยังมีชีวิตอยู่ท่านจะอบรมด้วย
ตัวท่านเองและใช้สถานที่ของค่ายธรรมบุตร
คือค่ายลูกเสือในการอบรมแต่ละรุ่นปัจจุบัน
ทางสวนโมกขพลารามธรรมมาศรมนานาชาติ
ขึ้นอีก ๑ แห่ง คือที่บ้านดอนเคี่ยม ตำบล
พุมเรียง อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
สำหรับอบรมเฉพาะชาวต่างชาติโดยตรง โดย
มีพระสันติกโร ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวเยอรมัน
ที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุมีวิธีการเผยแผ่มากมาย การ
แสดงธรรม อบรม มีเทคนิคและวิธีการ เช่น
สอนให้จำ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น เย็นให้ได้
สัมผัส แต่ที่สังคมทั่วโลกให้การยอมรับ คือ
หลักปณิธาน ๓ ข้อ คือ

๑) พยายามทำให้ทุกคนเข้าถึง
หัวใจแห่งศาสนาของตน

๒) ทำความเข้าใจอันดีระหว่าง
ศาสนา

๓) ดึงเพื่อนมนุษย์ให้ออกมาเสีย
จากวัตถุนิยม

ปณิธานข้อที่ ๓ คือ ดึงเพื่อน
มนุษย์ให้ออกมาจากวัตถุนิยม ที่เป็นองค์การ
สหประชาชาติมอบรางวัล ยูเนสโก ที่สื่อ

ความหมายเป็นบุคคลสำคัญของโลก รางวัล
เกียรติยศที่ใหญ่หลวงมาก

วิเคราะห์วิธีการเผยแผ่หลักธรรม
ของพุทธทาสภิกขุ พุทธทาสภิกขุได้เริ่มงาน
ศึกษาค้นคว้าหลักพุทธธรรมและงานเผยแผ่
มาตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๔๗๓ วิธีการเผยแผ่นั้นมี
หลายด้าน เช่น ด้านสังคม ศาสนา
การศึกษา การเมือง เศรษฐกิจ และการ
ปฏิบัติธรรม ขึ้นของการปฏิบัติศาสนา การ
ทำให้รู้แจ้งตามธรรมชาติ และจตุราริยสัง
ผลงานด้านการประพันธ์ คือ เขียนเรื่อง
แรกเป็นบทความชื่อ ประโยชน์แห่งทาน
ต่อมาเมื่อท่านเดินทางกลับถึงบ้านเกิดแล้วได้
เขียนบทความ วิจาร์ณสภาพพระพุทธศาสนา
และบทบาทของพระสงฆ์เรื่องการปฏิบัติธรรม
พูดบรรยายธรรมะให้ผู้สนใจฟังมากขึ้นท่านได้
อุทิศชีวิตและเวลาทำงานเพื่อพระพุทธศาสนา
หนักขึ้น ทั้งงานพูด งานเขียน งานแปล
เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่หลัก
ธรรมะของพระพุทธเจ้าการก่อตั้งสวนโมก
ขพลาราม สถานที่ปฏิบัติธรรมและ
การศึกษาค้นคว้าหลักพุทธธรรมเพื่อการเผย
แผ่ที่ทุกคนรู้จักกันอย่างดีในยุคปัจจุบันที่
เรียกว่า สวนโมกขพลารามนั้น เกิดขึ้นจาก
การที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้เคยไปอยู่ศึกษาใน
กรุงเทพมหานครทำให้ท่านมองเห็นว่าระบบ
การศึกษาของคณะสงฆ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้
นั้นไม่ได้เอื้อประโยชน์ให้คนเข้าถึงธรรมอย่าง
แท้จริง

ด้วยการหันกลับมาหาศีลธรรม ให้ศีลธรรมกลับคืนมา ผลงานการแต่งหนังสือธรรมะของท่านพุทธทาสที่ทรงคุณค่าที่โดดเด่นที่สุด และมีผู้สนใจอ่านมาก คือ คู่มือมนุษย์ ผลงานเรื่องนี้ได้รับความนิยมอย่างสูงสุดสามารถอ่านเข้าใจได้ถึงตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์ได้อย่างลึกซึ้ง มนุษย์หมายถึงใคร ควรอยู่อย่างไรให้สมคุณค่าของการเกิดมาที่เรียกตัวเองว่ามนุษย์ หนังสือ แก่นพุทธศาสน์ ผลงานเรื่องนี้เป็นผลงานที่สำคัญและเป็นหัวใจสำคัญของผู้สนใจศึกษาธรรมะทั้งหลาย หนังสือเรื่องนี้ได้รับรางวัลขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘

5. ข้อเสนอแนะ

ผลจากการศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการเผยแผ่หลักธรรมของพุทธทาสภิกขุ” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ๒ ประเด็น คือ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป ดังนี้

๑. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑) ควรศึกษาประวัติของพระเถระที่อยู่ในสายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น พระพรหมบัณฑิต และสายการเผยแผ่พระธรรมทูตในต่างประเทศ ที่มีชื่อเสียงในด้านการเผยแผ่และเขียนหนังสือ และนำไปปฏิบัติตาม

๒) ควรรีศึกษาคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาและปฏิบัติของพระเถระในสายการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแต่ละท่านมีความแตกต่างกันไป แล้วศึกษานำไปเผยแผ่ให้อนุชนรุ่นหลังได้รับรู้

๒. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในภายหน้านั้น ควรศึกษาชีวประวัติของพระสายการศึกษาและสายการเผยแผ่พระธรรมทูตให้เข้าใจหลักการปฏิบัติ และควรศึกษาละสำนักที่ปฏิบัติให้เข้าใจ ดังนี้

๑) ควรศึกษาพระสายการศึกษาและพระธรรมทูตที่ออกไปเผยแผ่ในต่างประเทศให้มาก

๒) ควรศึกษาเปรียบเทียบพระสายศึกษาและสายปฏิบัติ ในประเทศไทย และต่างประเทศ

บรรณานุกรม

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎก ภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
-: **พระไตรปิฎกภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.
-: **พระวินัยปิฎก อรรถกถาภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- กรมการศาสนา. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เนื่องในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี**
พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พุทธวิธีการสอน**. กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
-: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกศึกษา**. พระนครศรีอยุธยา:
ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๓.
- จินดา จันทร์แก้ว. **ศาสนาปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- จำนง ทองประเสริฐ **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพมหานคร :
อภิธรรมมูลนิธิมหาธาตุวิทยาลัย, ๒๕๑๔
- ประเวศ วะสี. **แสวงหาทางออกจากภาวะวิกฤตภายใต้ความซับซ้อนของสังคมไทย**, ๒๕๕๘.
- ฝ่ายวิชาการภาษาไทย. **พจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร:
พิมพ์ที่บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๓๕.
- พระราชวรมนี. **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโคมทองประทีป, ๒๕๒๔.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) . **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือ
ธรรม, ๒๕๔๗.
- พระราชมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร :
คณะธรรมจริย, ๒๕๒๕.